

13. Зеркин Д.П. Основы конфликтологии.: Курс лекций. — Ростов — н/Д: «Феникс», 1998.— 480с.
14. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений. — СПб.: Питер, 2009. — 576 с.
15. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. — СПб: Питер, 2001. — 752 с.
16. Камардина Г.Г. Психологические трудности общения: основы психотехнологии: Учебное пособие. — Ульяновск, 2000. — 52 с.
17. Кашапов М.М. Теория и практика решения конфликтных ситуаций. Учебное пособие /Под научн ред проф. А В Карпова М. – Ярославль: Ремдер, 2003. — 183 с.
18. Козловская Н.В. Психология общения: Учебное пособие. – Ставрополь: Изд-во СГУ, 2008. – 409 с.
19. Корнелиус Хелена, Фэйр Шошана. Выиграть может каждый: Как разрешать конфликты. — М.: Стрингер, 1992. — 215 с.
20. Куницына В.Н., Казаринова Н.В., Погольша В.М. Межличностное общение. Учебник для вузов. — СПб: Питер, 2001. — 544с.
21. Лабунская В. А. и др. Психология затрудненного общения: Теория. Методы. Диагностика. Коррекция: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Лабунская, К. А. Менджерицкая, Е. Д. Бре — ус. — М.: Издательский центр «Академия», 2001. — 288 с.
22. Лабунская В. А. Экспрессия человека: общение и межличностное познание. — Ростов н/Д: Феникс, 1999. —608 с.
23. Леонтьев А. А. Психология общения. — 3 — е изд.— М.: Смысл, 1999. — 365 с.
24. Максименко С.Д., Заброцький М.М. Технологія спілкування (комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування) /С.Д.Максименко, М.М.Заброцький. — К.: Главник, 2005.— 112 с.
25. Основы психологии: Практикум / Ред.-сост. Л. Д. Столяренко. —Ростов н/Д: Феникс, 2006. — 704 с.
26. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации: Учебное пособие. — СПб.: Изд — во Михайлова В. А., 2002 г. — 461 с.
27. Социальная психология. Учебное пособие. / Отв. Ред. А. Л Журавлев. — М.: ПЕР СЭ, 2002. — 351с.

**Ткаченко О.А.,
Дюбанова Є.В.**

Дослідження вікових особливостей діалогічності школярів у змінному соціальному середовищі закладів освіти

В останні роки зміни соціального середовища закладів освіти найбільшим чином виявляються в поширенні гуманістичних відносин між всіма учасниками навчально-виховного процесу. Гуманістично орієнтований педагогічний процес вимагає від учителя вміння будувати діалогічні стосунки з учнем. Це можливо тільки за наявності у всіх учасників навчання відповідних якостей свідомості.

Проблема діалогічності свідомості, діалогічності інтелектуальної сфери і внутрішнього світу особистості не є новою для філософії та психології. Сучасна трактовка діалогу як взаємодії суб'єктів – носіїв тих чи інших установок, цілей, цінностей, «голосів», затвердилась завдяки трудам М.Бубера, М.Бахтіна, Х.Гадамера, В.Біблера. Можливість належності суб'єктів до різних рівнів буття дозволяє вести розмову не тільки про міжгруповий та міжособистісний, але й про внутрішньо особистісний діалог. Розкриттю особливостей та взаємозв'язку зовнішнього та внутрішнього діалогу присвячено багато досліджень психологів (Ананьєв Б.Г., Балл Г.О., Бургін М.С., Виготський Л.С., Волинець А.Г., Ковальов Г.О., Кучинський Г.М., та ін.). Між тим теоретичній багаж визначеного питання недостатньо використовується в контексті вікової динаміки діалогічних особливостей особистості.

Теоретичний і методологічний аналіз філософських і психологічних уявлень про діалог показує, що ідея діалогічних відносин між людьми глибоко й органічно сполучена з ідеєю народження й становлення особистості. Ця обставина визначає безсумнівну **актуальність** психологічного дослідження діалогічних особливостей особистості в шкільному віці. Крім того, зростання популярності групових форм, діалогічних методів навчання потребує ретельного наукового аналізу специфіки їхнього впливу на пізнавальну та особистісну сторони психіки підростаючої людини, а також доречності їхнього використання на різних етапах вікового розвитку.

Мета нашої роботи полягала у дослідженні вікових особливостей розвитку діалогічності школярів, як умови їхнього психічного розвитку в спеціально організованому навчально-виховному процесі. Методологічним підґрунтям дослідження можна уважати погляди Л.С.Виготського про діалогічну природу свідомості, про засвоєння структури діалогічних відносин між свідомістю, яка формується і людиною зі сформованою діалогічною свідомістю. А також ідеї психологів (Ж.Піаже, Г.М.Кучинський, І.В.Палагіна та ін.) про роль діалогу в психічному розвитку людини.

Соціалізація та розвиток особистості відбувається через знайомство з оточуючим світом та через спілкування з ним. Саме спілкування є містком для розвитку психічних процесів. Уся система ставлення людини до інших людей реалізується у спілкуванні. Специфіка визначається тим, що в процесі спілкування суб'єктивний світ однієї людини розкривається для іншої, відбувається взаємний обмін діяльністю, інтересами, почуттями. У спілкуванні людина формується і самовизначається, виявляючи свої індивідуальні особливості.

Діалогічне спілкування вимагає від його учасників наступних психологічних компонентів: активності партнерів, психологічної готовності до взаємодії, емоційну відкритість учасників діалогу, оціночну об'єктивність з безумовним прийняттям, взаєморозуміння, співпереживання та проникнення у світ іншого; наявність внутрішньої духовної близькості, взаємна спрямованість дій партнерів, взаємної поваги,

визнання цінності кожної особистості, наявність знань та комунікативних навичок і вмінь.

З погляду здатності особистості до такого спілкування важливим є поняття діалогізму та діалогічності. Діалогічність – це системна психологічна якість, що має зв'язок з різними підсистемами психіки, передбачає здатність індивіда враховувати або продукувати варіанти точок зору реальних або потенційних суб'єктів в процесі вирішення різних проблемних ситуацій, виявляється у внутрішньому і в зовнішньому плані [6].

Існують й інші моделі спілкування. Так, авторитарні (провідний суб'єкт соціальних дій взагалі нехтує суб'єктністю реципієнтів цих дій) і маніпулятивні (коли згаданий провідний суб'єкт враховує і використовує суб'єктність реципієнтів, але лише як засіб досягнення своїх цілей) моделі не менше поширені ніж діалогічна, між тим протиставляються їй та розглядаються як варіанти монологічної стратегії. Альтруїстична, конформна, індіферентна стратегії в чистому вигляді значно менше поширені в системі побудови відносин і спілкування. Їх теж можна віднести до монологічних (крім випадків, коли альтруїстична і конформна поведінка виступають як частина, елемент діалогу).

Важливі аспекти діалогічного становлення особистості розкривають О.О.Бодальов, В.Н.Панферов і А.Н.Сухов [1, с.133], які вважають, що інтенсивне використання діалогічної форми спілкування формує у школярів активнішу особистісну позицію в розумовій, емоційній і вольовій сферах життя. Наприклад, у сфері учбово-розумової діяльності діалогічне спілкування формує діалогічну позицію школярів, що сприяє мобілізації знань що формуються, активізації їх співучасті в міркуванні, обговоренні і народженні нових думок, а також формує уміння протиставляти аргументи педагогові і приводити свої аргументи. А.А.Бодальов, В.Н.Панферов і А.Н.Сухов підкреслюють, що діалогічна форма спілкування набагато сильніше монологічною зачіпає емоційну сферу і виробляє динамічні зміни у відчуттях. Ця форма спілкування обов'язково впливає і на волю, розвиваючи наполегливість в обстоюванні своєї думки або спонукаючи до мужньої відмови від точки зору, що була, в невірності якої переконала дискусія з педагогом.

Т.О.Флоренська досліджуючи вікові особливості переживання дітьми сорому та сумління, і підкреслюючи діалогічну природу сумління, дійшла висновку про відносну присутність діалогічних компонентів у свідомості молодшого школяра [11].

Одне з найбільш відомих теоретичних описів онтогенезу самосвідомості виконав В.В.Столін, де розкрив ряд важливих діалогічних особливостей вікового становлення самовідносини дитини. Зовні самосвідомість навіть маленької дитини діалогічна - вона сама оцінює себе як гарну або погану, однак внутрішньо, за своєю психологічною, змістовної-генетичною структурою цей діалог є лише формою засвоєння батьківського монологічного відношення. В.В.Столін, відзначає, що в процесі розвитку дитини міняється її самосвідомість: «Розширення контактів з навколишніми, поява нових

«значимих інших», оволодіння власною поведінкою приводять до руйнування раніше лінійного відношення оцінки й самооцінки, відношення й самовідношення» [9, с. 180].

Формування діалогичності самосвідомості дитини прямо залежить від стилю відносин дорослих і дітей. Так надання дошкільнятці права контролювати дорослого й відмова дорослого від соціального контролю за діями дитини (в ігровій ситуації) призводять до швидкого розвитку незалежної поведінки, яку він може навіть протиставити дорослому. Тим самим з'являються передумови виникнення діалогу з дорослим і діалогичності самосвідомості дитини.

Дослідження О.О.Бодалева показують, що в підлітковому і юнацькому віці відбувається різке розширення обсягу й глибини сприйняття іншої людини; тепер здібності, інтелект, воля, життєві плани іншої людини відзначаються набагато частіше, ніж у дітей молодшого шкільного віку [1]. Починаючи з підліткового віку, самосвідомість і рефлексія свого «Я» стають головним моментом розвитку психіки. «Інші люди починають сприйматися не тільки як оцінювачі й зразки, але як потенційні учасники цього внутрішнього діалогу. Пошук близькості - у любові, у дружбі - це і є пошук партнера по діалогу, перед яким не страшно оголити свої сумніви» [9, с.181] - так розкривається загальний механізм становлення діалогичності особистості в підлітковому і юнацькому віці.

У той же час, підліток прагне до спілкування, але страх бути незрозумілим й неприйнятним, а також почуття власної унікальності часто роблять його поганим партнером по діалозі. В.В.Столін підкреслює, що хвилююче відкриття власного внутрішнього світу нерідко веде до редукції перших елементів діалогичності самосвідомості до більш звичного монологічного відношення до людей і самого себе.

Характеризуючи розвиток особистості в юнацькому віці І.С.Кон відзначає, що перебудова самосвідомості пов'язана не лише з розумовим розвитком старшокласника, але і з появою у нього нових питань відносно самого себе і нових кутів зір, під яким він себе розглядає [4, 5]. Головні психологічні новоутворення ранньої юності – відкриття свого внутрішнього світу і розвиток самосвідомості і, на думку І.С.Кона, ці новоутворення мають внутрішньо-діалогічний характер.

Вчені одногласно затверджують, що із вступом у пору особистісної зрілості в самосвідомості людини виразно звучить діалог.

Враховуючи вище зазначене, з метою емпіричної перевірки зазначених теоретичних положень було проведено дослідження спрямованості особистості в спілкуванні за методикою С.Л.Братченко [2]. Під спрямованістю особистості в спілкуванні (СОС) автор розуміє сукупність особистісних смислових установок і ціннісних орієнтацій у сфері міжособистісного спілкування як індивідуальну "комунікативну парадигму", що включає уявлення про значення спілкування, його цілі, засоби, бажані і допустимі способи. Вчений виділяє шість основних видів СОС: діалогічну, авторитарну, маніпулятивну, альтруїстичну, конформну, індіферентну. Вони складають загальну структуру СОС і можуть мати різні ступені вираженості в ній.

Для того, щоб розкрити особливості діалогічності на різних вікових етапах ми провели дослідження на вияв діалогічного спілкування серед підлітків та юнаків. Для нас, на самперед, було важливо чи зростає діалогічність з віком, і як вона виявляється в тому чи іншому віці порівняно з авторитарною спрямованістю. В дослідженні брали участь 35 підлітки – учнів 5 класу КЦМГ та 35 юнаків – учнів 10 класу. Аналіз отриманих даних (таблиця 1) показує різницю в рівні діалогічної та авторитарної спрямованості в спілкуванні у підлітків та старшокласників.

Таблиця 1

Аналіз вікових особливостей спрямованості особистості в спілкуванні

Вік досліджуваних	Діалогічна СОС (%)	Авторитарна СОС (%)
Підлітки	19	38
Юнаки	42	16

Як свідчать отримані дані, - в підлітковому віці значно переважає авторитарний стиль спілкування. Саме тому, ми можемо стверджувати, що діалогічність в підлітковому віці не дуже добре розвинута, тому використовувати її в початково-виховному процесі буде складно.

Для перевірки особливостей впливу змінного середовища на вікові особливості діалогічності школярів було проведено порівняльний аналіз отриманих даних з результатами попередніх досліджень, проведених іншими вченими (таблиця 2). Так, за результатами дослідження СОС у підлітків, старшокласників і студентів, проведеного в 1990 році, О.С.Орлова стверджує, що тільки у студентів виявляється певна спрямованість на діалогічне спілкування. Відповідно до результатів дослідження, проведеного В.Г.Дяконовим за тією ж методикою на діалогічне спілкування орієнтовано 10-12 % учнів 10-11 класів та 15-17 % студентів різних спеціальностей [3]. Результати наших досліджень ще більш оптимістичні: діалогічну спрямованість продемонстрували 19 % підлітків, 33 % старшокласників і 38 % студентів різних спеціальностей [10].

Таблиця 2

Діалогічна спрямованість особистості в спілкуванні

Рік дослідження	Діалогічна СОС (% від кількості досліджуваних в групі)		
	Підлітки	Старшокласники	Студенти
1990 р. (Орлова О.С.)	0	0	З'являється певна спрямованість
2010 р. (Дяконов В.Г.)	0	10-12	15-17
2009-2011 рр. (Ткаченко О.А., Дюбанова Є.В)	19	33	37-39

Отримані під час проведеного дослідження дані дають підставу зробити наступні висновки:

Порівняння різних вікових груп дає нам змогу говорити, що рівень діалогічності в юнацькому віці значно вище ніж в підлітковому. Значить особливість створення спеціальних психолого-педагогічних умов, які б сприяли підвищенню ефективності навчально-виховного процесу у підлітків, в першу чергу, полягатиме у формуванні діалогічної спрямованості, навичок ведення зовнішнього діалогу. Застосування методів діалогічного навчання буде потребувати попередньої підготовки. Навчання в юнацькому віці може спиратись на сформовану діалогічність. Використання великої кількості методів проблемного, діалогічного, контекстного навчання для підвищення його ефективності в цьому віці є не тільки бажаним, а й необхідним.

За більш ніж двадцятирічний досвід впровадження принципу гуманізації освіти в навчально-виховний процес ми можемо констатувати значне збільшення долі діалогічної спрямованості особистості в спілкуванні, а, значить, діалогічності свідомості особистості на всіх вікових етапах її розвитку.

Список використаних джерел

1. Бодалев А.А., Панферов В.Н и Сухов А.Н // Основы социально психологической теории. Под ред. А.А.Бодалева и А.Н.Сухова. – М.: Международная педагогическая академия, 1995. – с.129 – 133.
2. Братченко С.Л. Майевтика, диалог, личностный рост // Тези Міжнар. наук. конф. "Майевтика у системі психологічних знань". - К., 1993.
3. Дьяконов В.Г. Диалогические особенности развития личности в школьном возрасте // <http://www.psyh.kiev.ua/>
4. Кон И.С. Открытие «Я». - М.: Политиздат, 1978. – 367 с.
5. Кон И.С. Психология ранней юности. - М.: Просвещение, 1989. – 255 с.
6. Крутій О.М. Формування діалогічності як засобу інтелектуального розвитку старшокласника. Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07 . - Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. — Х., 1998. — 16 с.
7. Кучинский Г.М. Диалог и мышление. – Мн.: Изд-во БГУ им.В.И.Ленина, 1983. – 190 с.
8. Орлова О.С. Возрастная динамика выраженности диалогического стиля общения // Человек в мире диалога. Тезисы докладов и сообщений. Всесоюзная конференция. Ленинград, 30 октября – 1 ноября 1990 года. – Л.: АН СССР, 1990. – с.130–131.
9. Столин В.В. Самосознание личности. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 284 с.
10. Ткаченко Е.А. Диалогичность как фактор понимания психологической ситуации клиента // Современные проблемы психологии развития и образования человека. Сборник материалов I Всероссийской конференции с международным участием, в 2-х т. – Санкт-Петербург, АОУ ВПО «Ленинградский Государственный Университет имени А.С. Пушкина» - СПб: «АЙСИНГ», 2009 г. – 476 с. (1 т.) – С. 97 – 105.
11. Флоренская Т.А. Диалог в практической психологии: Наука о душе.— М.: Гуманитарно-издательский центр ВЛАДОС, 2001. – 208 с.